Hledání odvahy v příběhu Ester[1]

Viktor Ber

Seeking Courage in the Esther Story The present study discusses the issue of courage in the book of Esther. It concentrates on some suggested genres of the book of Esther, namely "wisdom narrative", "heroic narrative", and "a purim-text". The narrative is found to combine wisdom, heroic and parodic elements so as to offer a unique and inspiring text for today.

Úvod: Oč jde v knize Ester

Kniha Ester vypráví příběh o tom, jak se židovská dívka Ester dostane do harému perského krále Achašveróše a získá si jeho přízeň. To jí umožní později intervenovat ve prospěch Židů, proti kterým chystá pogrom vysoký královský úředník Haman. Podnětem pro Hamanovo jednání je jeho nenávist k jinému královskému úředníkovi – Mordokajovi, který je Esteřiným příbuzným. Ester s podporou Mordokaje u krále uspěje a vymůže Židům právo na sebeobranu. Na oslavu vítězství Židů nad jejich nepřáteli je ustanoven a slaven svátek *púrím* (od akad. *pûr*, tj. los). Mordokaj je povýšen na prvního muže v království, hned po králi.

Otázka žánru a otázka hodnot

Rozpoznání žánru literárního díla má bezpochyby vliv na jeho výslednou interpretaci a nejinak je tomu i v případě biblických spisů. Pravidla žánru vedou čtenáře k správnému porozumění textu, definují jeho či její očekávání, vylučují nesprávné interpretace apod. Určení a rozpoznání žánru tak patří k důležité literární kompetenci čtenáře literárního díla.[2]

[1] Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible".

[2] Barton, John, *Reading the Old Testament: Method in Biblical Study*, Louisville: Westminster/John Knox, 1996, s. 10–18.

Otázka žánru knihy Ester byla v posledních desetiletích zajímavě diskutována.[3] *Ester* byla popsána jako „historická novela"[4], jako „Festlegende",[5] spis předstírající formu letopisu z perského dvora sepsaný diasporním židovským autorem,[6] spis demonstrující počátky židovského romanopisectví,[7] rozverná fraška[8] související opět se svátkem *púrím* atd.

Chceme-li o knize Ester hovořit v souvislosti s hodnotami jako je odvaha, či odvaha k vytrvalosti, což bylo původní zadání vedoucí ke vzniku tohoto příspěvku,[9] musíme přirozeně nejprve věnovat patřičnou pozornost žánru tohoto biblického spisu.[10] Proto v dalším pojednání budeme motiv odvahy posuzovat s ohledem na různé žánry navržené jakožto dominantní v knize Ester.

Moudrost jako zdroj odvahy

Jedním z navržených žánrů pro knihu Ester je mudroslovné vyprávění, tedy vyprávění prosazující myšlenky a hodnoty starozákonního mudrosloví.[11] Nepodařilo se zcela obhájit, že celek knihy Ester představuje právě mudroslovné vyprávění, že je jakýmsi převtělením např. biblických pří-

---

[3] Úvod do diskuze literárního žánru Ester i s odkazy na další literaturu nabízí Chalupa, Petr, *Královna Ester: kniha Ester v pohledu synchronním a diachronním*, Svitavy: Trinitas, 1999, s. 54–56, nověji viz též McGeough, Kevin, „Esther the Hero: Going beyond 'Wisdom' in Heroic Narratives", *Catholic Biblical Quarterly*, 2008, roč. 70, čís. 1, s. 45–48.

[4] S důrazem buď na substantivum, nebo naopak na adjektivum tohoto slovního spojení; Moore, Carey M., *Esther: Introduction, Translation, and Notes*, Garden City, New York: Doubleday, 1971, s. lii–liii.

[5] Tj. etiologie svátku *púrím* a zároveň čtením pro tento svátek, tak Chalupa, *Královna Ester*, s. 55.

[6] Gordis, Robert, „Religion, Wisdom and History in the Book of Esther: A New Solution to an Ancient Crux", *Journal of Biblical Literature*, 1981, roč. 100, čís. 3, s. 375nn. Dle Gordise se jedná o jedinečný výskyt tohoto žánru v Bibli, částečně snad srovnatelný s Listem Aristeovým.

[7] Johnson, Sara R., „Novelistic Elements in Esther: Persian or Hellenistic, Jewish of Greek?", *Catholic Biblical Quarterly*, 2005, roč. 67, čís. 4.

[8] Berlin, Adele, *Esther: The Traditional Hebrew Text with the New JPS Translation*, Philadelphia, Pennsylvania: Jewish Publication Society, 2001. Srov. též Berlin, Adele, „The Book of Esther and Ancient Storytelling", *Journal of Biblical Literature*, 2001, roč. 120, čís. 1.

[9] Článek obsahově vychází z přednášky prezentované v rámci semináře *Odvaha vytrvat aneb roky po události* při příležitosti 6. ročníku vyhlášení Ceny Michala Velíška ve čtvrtek 15. prosince 2011.

[10] Robert Gordis považuje nerozpoznání literárního žánru Ester za příčinu nepochopení spisu: „…because of a failure to recognize its literary form the passage has been woefully misunderstood"; Gordis, „Religion, Wisdom and History in the Book of Esther", s. 360.

[11] Talmon, Shemaryahu, „'Wisdom' in the Book of Esther", *Vetus Testamentum*, 1963, roč. 13, čís. 4.

sloví do narativní formy.[12] Přesto Ester sdílí s biblickým mudroslovím některé motivy.

U knihy Ester[13] je nápadná a obecně známá absence náboženských motivů, Bůh jako postava ve vyprávění nepůsobí a ani o něm nemluví ostatní postavy.[14] Na některých místech spisu se o Bohu ovšem mlčí velice nápadně a významně – v tomto mlčení, v mnohých zdánlivých náhodách a zvratech můžeme jako čtenáři vnímat přítomnost Prozřetelnosti – ale, podobně jako v mudrosloví, kniha Ester počítá spíše s přirozeným spádem událostí, s potřebou chytrosti, pohotovosti, aktivity na straně lidských postav. Ve vyprávění této knihy se nesetkáváme s Bohem, který zažene nepřátele nadpřirozeným způsobem. Proto je zapotřebí lidské odvahy, aktivity, ale také trpělivosti a vytrvalosti.

Kniha Ester snad sdílí s mudroslovím pohled na lidské zlo, konkrétně na tzv. „hlupáka", zde téměř ideálně reprezentovaného postavou Hamana. Haman je zlý, ale také velmi mocný, jistě v mnoha ohledech schopný – jedná se však nakonec o hlupáka, který je do té míry oslněn svým vlastním domnělým významem a touhou po udělených poctách, že komicky nerozpozná svůj přicházející konec. Popravčí kůl, který nechá přichystat pro svého protivníka Mordokaje, se nakonec stává jeho vlastním popravčím kůlem. Jeho pád je předurčen jeho vlastní pošetilostí – tento princip konečného nezdaru hlupáka, zdá se, sdílí Ester s biblickým mudroslovím. Talmon upozorňuje, že biblické mudrosloví v tomto ohledu klade „zlého" jako opozitum „moudrého" — tedy „spravedlivého".[15]

Méně zlým, ale přesto vlastně také hlupákem, je král Achašveróš. Jeho ochota kdykoli a kýmkoli si nechat poradit, nepoužívat zdravý rozum a kdykoli poslechnout jakkoli nesmyslnou radu, se stává prvkem, který umožňuje vznik a rozvinutí narativní zápletky. Pouze hloupý král je manipulovatelný lstivým a zlým Hamanem. Král Achašveróš trpí i dalšími

---

[12] Ke kritice Talmonovy mudroslovné interpretace knihy Ester viz Crenshaw, James L., „Method in Determining Wisdom Influence upon 'Historical' Literature", *Journal of Biblical Literature*, 1969, roč. 88, čís. 2. Viz zejm. s. 140–142. Naopak příznivě Talmonovu interpretaci nahlíží Moore, *Esther*, s. xx, xxxiv, lxx (pozn. 81). Již citovaný Gordis, „Religion, Wisdom and History in the Book of Esther", sice neshledává Talmonovu argumentaci jako beze zbytku přesvědčivou a přiklání se v případě knihy Ester k jinému žánru (s. 368), přesto potvrzuje mnohé styčné body knihy Ester (a také knihy Rút) s biblickým mudroslovím (s. 365, 374 a jinde).

[13] V její tradiční hebrejské verzi, v případě řecké verze je situace odlišná – viz citované komentáře a studie.

[14] Tento samotný fakt ovšem nemůže sloužit jako argument při případné argumentaci ve prospěch mudroslovného vyprávění jakožto žánru knihy Ester, bezesporu mudroslovné knihy Jób či Kazatel o Bohu naopak hovoří.

[15] Talmon, „'Wisdom' in the Book of Esther", s. 443, odkazuje na Př 20,26; 25,5.

nectnostmi, které kritizovalo biblické mudrosloví (lenost, pokleslost, nezralost).[16]

Královu osobu a moc je nutno ctít a respektovat,[17] avšak Ester musí vynaložit velkou chytrost a použít svůj šarm, aby zvrátila králova špatná rozhodnutí – v tomto ohledu se stává její moudrost a chytrost příkladem hodným následování.

Žid Mordokaj se jeví být v některých ohledech ztělesněním ctností biblického mudrosloví – je schopen plánovat a předvídat (přikáže Ester dočasně pomlčet o své židovské identitě, dokáže přesvědčit Ester k riskantní intervenci u krále), není hnán touhou po veřejném uznání (tiše pomine, že nebyl odměněn za odhalení spiknutí proti králi). Vztah Mordokaje k Ester rovněž obsahuje určité mudroslovné rysy – Mordokaj se Ester ujímá, vychovává ji, dává jí instrukce, pravidelně udržuje s Ester kontakt i po jejím uvedení do harému (Est 2,11). To vše ukazuje na dlouhodobé budování vztahu Mordokaje s Ester, na potřebu její dlouhodobé a cílevědomé výchovy.[18] Stručně řečeno, Mordokajova trpělivost, předvídavost a schopnost jednat z něj dělají nástroj záchrany Židů.

Hrdinství lidských postav

Některé motivy v knize Ester není jednoduché vysvětlit pouze v pojmech biblického mudrosloví. Není Mordokajův vzdor vůči Hamanovi pošetilý a nemoudrý? Je Esteřino riskantní jednání ve vztahu ke králi skutečně ideálem biblického mudrosloví, které v tomto ohledu doporučuje spíše střízlivost a opatrnost? Bylo proto navrženo vnímat zejména postavu Ester nikoli v rámci biblického mudrosloví, ale spíše jako ztělesnění hrdinství a heroismu.[19] Herojské postavy se vyznačují tím, že nějakým způsobem překračují hranice běžného člověka, činí krok neočekávaným směrem, porušují běžné a očekávané postupy.

Postava Ester je charakteristická mimořádnou schopností získat si přízeň lidí ve svém okolí (strážce harému Hegaj, král Achašveróš). Ester si uvědomuje riziko[20] neohlášeného vstupu do královy přítomnosti – nakonec se však sama ujímá vedení, přikazuje Mordokajovi zorganizovat mezi Židy v Šúšanu půst a odvážně předstupuje před krále a získává jeho milost.

---

[16] Tak Kaz 10,16–19, viz McGeough, „Esther the Hero", s. 57.
[17] Srov. Př 23,1–3.
[18] K předávání moudrosti z generace na generaci viz např. Př 4,1–5, Př 6,20–22 aj.
[19] McGeough, „Esther the Hero".
[20] Nutnost něco riskovat je jednou z navržených charakteristik „hrdinství", tak McGeough, „Esther the Hero", s. 52.

Moudře, chytře a odvážně si počíná Ester v tom, že hned napoprvé nevyslovuje svou hlavní prosbu. Zve krále a Hamana na jednu hostinu, ani tam však nevyslovuje své hlavní přání (snad situace ještě není dostatečně zralá). Riskuje opět a zve krále a Hamana na další banket. Tam konečně sbírá odvahu a v přítomnosti Hamana jej před králem odhaluje jako nepřítele a zhoubce svého lidu i sebe samotné.

Ester musí mobilizovat všechny své síly, všechnu svou inteligenci a cit pro situaci, aby odvrátila zkázu hrozící jejímu národu. Mordokaj ji přitom v klíčovém místě vyprávění dává k uvážení, zda se její vzestup do královské hodnosti neodehrál právě kvůli pozdější možnosti vystoupit jako zachránce (Est 4,13n). Dle této interpretace tak postava Ester demonstruje nutnost vykročení od jednání moudrého, které dostačuje v běžných situacích, k jednání statečnému a hrdinskému, které je nutné v situacích kritických a zlomových.[21]

Slavení *púrím* jako zdroj odvahy vytrvat

Nezmínili jsme rozhodně všechny důležité motivy knihy Ester – hovořili jsme o moudrosti a statečnosti postav vyprávění, které se stávají inspirací pro čtenáře. Alespoň krátce bychom se však měli zastavit u samotného svátku *púrím*.[22] Kniha Ester je s tímto svátkem ve své nynější podobě úzce svázána. Závěr knihy Ester je věnován ustanovení tohoto svátku – ustanovení svátku je uvedeno informací o sepsání všech vyprávěných událostí, zároveň je ale (dle knihy) rovněž písemně ustanoven vlastní svátek (v narativním světě knihy Ester). Sepsaný příběh o Ester a Mordokajovi se dle knihy stává základem slavení svátku *púrím*. Zároveň platí, že o svátku se připomínají právě události vyprávěné v knize Ester. Vyprávění tak odůvodňuje slavení svátku v pozdějších dobách, svátek zase odkazuje zpět k příběhu – vyprávění a slavnost se tak navzájem podpírají.

V tomto ohledu je nutno zmínit jeden aspekt, který sdílejí kniha Ester a svátek *púrím* – totiž rozměr ironie až frašky v knize Ester, zároveň pak komické a karnevalové pojetí svátku *púrím* v rámci judaismu. Kniha Ester

[21] McGeough, „Esther the Hero", s. 65.

[22] K přehlednému shrnutí teorií ohledně původu svátku *púrím* srov. Schellekens, Jona, „Accession Days and Holidays: The Origins of the Jewish Festival of Purim", *Journal of Biblical Literature*, 2009, roč. 128, čís. 1, s. 115–117. Schellekens sám na základě literární analýzy knihy Ester hledá původ svátku *púrím* v slavnosti nastolení dynastie židovských exilarchů (s. 132). Antropologickou studii svátku předložil Rubenstein, Jeffrey, „Purim, Liminality, and Communitas", *AJS Review*, 1992, roč. 17, čís. 2. Představuje zde slavení *púrím* v dějinách judaismu jako liminální periodu – svátek, v jehož rámci komunita konfrontuje své ustálené struktury.

skutečně obsahuje takové množství zvratů, paradoxů, komických situací, že bývá, zejména v poslední době, bez okolků přiřazována do žánru frašky či fantaskní komedie.[23] Tento žánr má čtenáře uvádět do poloskutečného světa, kde nic není tak, jak má být – čili přesně do způsobu, jakým se slaví svátek *púrím*.

Některé vykladače vede toto zjištění k závěru, že kniha Ester (a s ní těsně související *púrím*) vyjadřuje v zásadě velmi konzervativní postoj diasporního židovstva k okolní společnosti: „Kniha Ester [a související svátek] potvrzuje, že se světem je vše v pořádku a stejně tak v pořádku je místo, které v tomto světě zaujímají Židé".[24] Je pravda, že kniha Ester nepředstavuje výzvu k ozbrojenému odporu proti perské říši jako takové – i když některé její projevy či instituce paroduje a zesměšňuje.[25] *Púrím* a četba Ester skutečně mohou působit jako jakýsi pojistný ventil, uvolňující přetlak, jako kontrolované porušení běžných tabu.

Na druhou stranu nelze říct, že postavy Mordokaje a Ester jsou postavy převážně parodické. Motiv ohrožení (přes literární hyperbolu mluvící o hrozbě vyhlazení *všech* Židů v Perské říši) je možné – a snad dokonce nutné – vnímat autenticky. Hrdinství Ester nelze odbýt jako literární klišé sloužící pouze danému žánru a rozpustilému svátku. Její hrdinství sice nenastoluje zcela nový sociální či politický řád,[26] Ester však nasazuje svůj život a umožňuje tak přežití ostatních.[27] Svátek *púrím* v pojetí knihy Ester připomíná roli Ester a Mordokaje v událostech, které vedly k záchraně Židů. V praxi pak skutečně svátek ani v nejmenším nezavání patetickým hrdinstvím, humorný a rozmarný ráz svátku vylučuje i náznak možného kultu Mordokaje a Ester. Neznamená to však, že je tím umenšen potenciál knihy Ester inspirovat a vychovávat čtenáře k podobné rafinované a moudré odvaze a k víře, zde velmi zdrženlivě vyjádřené, že pomoc v každém případě přijde i „z jiného místa" (Est 4,14).

---

[23] Berlin, *Esther*.

[24] Berlin, *Esther*, s. xxii.

[25] Okázalost královského dvora, dokonalou byrokracii slepě vykonávající rozmarné příkazy krále…

[26] McGeough, „Esther the Hero", s. 65.

[27] Motiv rizika vyzdvihuje též Mills, Mary E., „Household and Table: Diasporic Boundaries in Daniel and Esther", *Catholic Biblical Quarterly*, 2006, roč. 68, čís. 3. Dle její studie představuje kniha Ester narativní reflexi zkušenosti života na rozhraní dvou komunit – s tím, že prostupnost hranice mezi těmito komunitami představuje riziko i možný přínos (viz zejm. s. 417–420).

Literatura:

Barton, John, *Reading the Old Testament: Method in Biblical Study*, 2. vyd., Louisville: Westminster/John Knox, 1996.

Berlin, Adele, *Esther: The Traditional Hebrew Text with the New JPS Translation*, Philadelphia, Pennsylvania: Jewish Publication Society, 2001. JPS Bible Commentary.

Berlin, Adele, „The Book of Esther and Ancient Storytelling", *Journal of Biblical Literature*, 2001, roč. 120, čís. 1.

Crenshaw, James L., „Method in Determining Wisdom Influence upon 'Historical' Literature", *Journal of Biblical Literature*, 1969, roč. 88, čís. 2, s. 129–142.

Gordis, Robert, „Religion, Wisdom and History in the Book of Esther: A New Solution to an Ancient Crux", *Journal of Biblical Literature*, 1981, roč. 100, čís. 3, s. 359–388.

Chalupa, Petr, *Královna Ester: kniha Ester v pohledu synchronním a diachronním*, Svitavy: Trinitas, 1999.

Johnson, Sara R., „Novelistic Elements in Esther: Persian or Hellenistic, Jewish of Greek?", *Catholic Biblical Quarterly*, 2005, roč. 67, čís. 4, s. 571–589.

McGeough, Kevin, „Esther the Hero: Going beyond 'Wisdom' in Heroic Narratives", *Catholic Biblical Quarterly*, 2008, roč. 70, čís. 1, s. 44–65.

Mills, Mary E., „Household and Table: Diasporic Boundaries in Daniel and Esther", *Catholic Biblical Quarterly*, 2006, roč. 68, čís. 3, s. 408–420.

Moore, Carey M., *Esther: Introduction, Translation, and Notes*, Garden City, New York: Doubleday, 1971. The Anchor Bible 7B.

Rubenstein, Jeffrey, „Purim, Liminality, and Communitas", *AJS Review*, 1992, roč. 17, čís. 2, s. 247–277.

Schellekens, Jona, „Accession Days and Holidays: The Origins of the Jewish Festival of Purim", *Journal of Biblical Literature,* 2009, roč. 128, čís. 1, s. 115–134.

Talmon, Shemaryahu, „'Wisdom' in the Book of Esther", *Vetus Testamentum*, 1963, roč. 13, čís. 4, s. 419–455.

Viktor Ber

teolog, vědecký pracovník na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, učitel Starého zákona na Evangelikálním teologickém semináři v Praze a na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, e-mail: viktor.ber@etspraha.cz